

Двоязычність і дволичність.

Питанє про становище москвофільства в Галичині завдяки розвоєви випадків у нас і в Росії чим раз різкїйше і яснїйше сходить на властиву дорогу, з питання політичного робить ся питанням етичним. Чим раз вразнїйше показуєть ся також, що воно було таким і давнїйше, навіть у пору найголоснїйшого крику про його політичне значїне. Виставлювані про його externo поклики оборони руської народности перед польонїзацією і грецького обряду перед латинїзацією показують ся чим раз виразнїйше грубо підмальованими шільдами, під якими довгі літа провадив ся шиночок дуже нечистих інтересів, ішла потайна ліцїтація на апо-стазію, відступство від служби інтересам рідного народу, ішов вербунок на службу ріжним темним силам дома й за границею. Кореспонденція Лебединцева, опублікована в „Кїевской Старинѣ“, відслонила нам одну картку тої історії; швидко надїємо ся одержати нову ревелаяцію, яка осьвітить самі початки тої історії в 50-х роках. Та поки се станеть ся, подаю один причинок до тої самої матерії і позволю собі навязати до нього деякі загальнїйші уваги, адресуючи їх спеціально до москвофільської молодїжи, до якої була звернена моя статя в попереднїй книжцї Л. Н. Вістника.

Дехто з молодих москвофілів сердив ся на мене, що я в своїм конспекті історії укр. літератури, друкованім у російськїм виданю лексикона Брокгауза і Ефрона, висловив ся досить неприхильно про діяльність і характер Івана Наумовича. Др. Святитський у „Живой Мысли“ похитав, так сказати, головою на мій осуд і побажав мати його бїльше мотивованим, а ось др. Дамов у своїй побре-

хеньці, іронічно названій „Горькая истина“ і друкованій педавно в „Галичанинѣ“, побіг аж до „благородного українофила“ М. Павлика позичати лайки на мене і на ціле Наукове Товариство ім. Шевченка за те, що я буцім то зневажив пам'ять Наумовича. Щож, за лайкою у нас далеко ходити не треба, особливо коли хто задовольняєть ся павликівською, голословною, подіктованою ображеним почутєм, а не розумом. Але ось що дивує мене: анї др. Святитський, анї др. Дамов, анї ніхто з молодших москвофілів не поспробували вийти в саму річ зачеплену мною і показати річевими доказами нестійність мого суду. Адже Ів. Наумович і його діяльність не за горами, а у людей, що величають його як апостола і вважають його пам'ять святою, повинні б бути під руками факти, супроти яких мусіла би замовкнути всяка неприхильна критика. Правда духовна великість і правдива заслуга не боїть ся світла критики і перетриває всякі і найзлюбійші вибрики партійної критики. Візьмім Шевченка. Скільки то від самого 1859 року написали ся про нього Поляки, якими калюмніями обкидали його по смерті, скільки насміяли ся з нього наші москвофіли і насердили ся на нього наші клерикали! Він був і „chłop“, „pijak“, „szaleniec“, „hajdamaka“, „богохульник“ та безбожник і т. д., а про те його слава не паде, а росте, і чим глибше критика вникає в його твори, тим більше краси знаходить у них; і чим більше деталей із його життя виходить на денне світло, тим більше ми вчимо ся поважати і любити його також як чоловіка. Се правдива велич, та се zarazом огнева проба для всякої фальшивої, дутої величі, що вона анї руш не може витримати історично-критичної перспективи.

Що до Наумовича я вже показав ся фатальним пророком. Буде тому швидко пять літ, як д. Мончаловський при кінці своєї книжки про Наумовича шумно заповів, що його поклонники приступають до друкування збірки його творів, яка — говорить д. Мончаловський — займе зо сто томів. Розбираючи ту книжку в ЛНВ. я тодіж сказав, що з сеї шумної заповіді не буде нічого, що москвофіли не видадуть не то сто, але анї одного тома творів Наумовича, а то з тої простої причини, що збірку видане тих творів було би zarazом смертельним ударом для штучно роздутої слави його, показало би всю безвартність його писань. І справді, з заповіді д. Мончаловського досі не вийшло нічогосінько крім може одного-двох передруків Наумовичевих повісток у популярних

московіфільських виданнях. Для наукового видання творів Наумовича, для докладного пізнання та освітлення його життя, для оцінки його літературної та просвітної діяльності московіфи не зробили також нічого.

Як се пояснити? На мою думку тут лежить глибокий психологічний проблем, якого коріне сягає малодосліджених доси тайників — звязку людської психіки з тими ніби то конвенціональними, а про те так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою. Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої иншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку иншу? Практик, утілітарист не надумуючи ся ані хвилини скаже: пусте питанє! Мова — спосіб комунікації людей з людьми, і маючи до вибору я беру ту, яка дає мені можливість комунікувати ся з більшим числом людей. А тимчасом якась таємна сила в людській природі каже: „Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродив ся і виховав ся, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінити ся з ким иншим своєю шкірою“. І чим висша, тонша, субтельнійша організація чоловіка, тим тяжше дається і страшнійше карається йому така переміна. Візьміть для прикладу двох геніяльних Українців — Гоголя і Шевченка. Як безмірно кориснійші були обставини, серед яких писав Гоголь у порівнянню до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невольницьке життя Шевченка! А в їх духовій діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєнє, чорні сумніви і упадок у дебри містицизму; а у Шевченка рівну, ясну дорогу все в гору та в гору, все на висші, світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної євангелії, як „Марія“. Які були причини такого кінця Гоголевої кар'єри, різні різно поясняють, та все таки серед тих причин важне місце займає відчуженє геніяльного Українця від рідної мови, та його болюча внутрішня трагедія, якої відкрите завдячуємо наві Єфименковій.

Отсе внутрішнє роздвоєнє було також, можна сказати, трагедією нашого галицького московіфільства. Люди, що могли б були зробити ся позиточними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працьовиті, перенявши ся нещасною манією — міняти свою рідну мову на чужу, раптом робили ся мов духово в часті спаралізовані, тратили живе чує до живих потреб рідного народа і вимогів сучасности, забивали ся в мертву і навіть науково безплідну

старовину, як Петрушевич, марнували свій талант, як Микола Устиянович та Гушалевич, або кидали рідний край і йшли туди, де їх внутрішнє роздвоєнє хоч по частині могло бути коли не усунене, то заглушене (Головацький і многі інші ренегати, остатній Ю. Яворський).

Може найтрагічнійша, та її в якім разі не найсимпатичнійша в тім ряді була доля Івана Наумовича. Чоловік без сумніву талановитий, енергійний і невтомимо працьовитий, але з малою освітою, при тім сильно вразливий і податний на всякі подуви, він увесь вік був жертвою найріжніших сугестій, скакав із одної суперечности в другу, і все з тим самим запалом, з однаковою щирістю і пристрасстю. Одиноким якорем ратунку для такого чоловіка обік основної освіти могла бути горяча і непохитна любов до рідної мови і до рідного народу. Вона давала б його хиткому човну той доконче потрібний баласт, без якого нема рівного і певного курсу.

Що відірване від рідного ґрунту, поперед усього від рідної мови, мало фатальні наслідки на весь психічний устрій і на всю літературну працю Наумовича, на се маємо клясичне свідонство його самого, його лист писаний д. 31 марта з львівської тюрми до жінки і відчитаний на розправі. „Нынѣ пречудный день, — пише Наумович у тім листі, — лишь жій и наслаждайся Божьимъ свѣтомъ, а я тутъ сижу, Господь знаетъ за що, хіба за мой нерозумъ. Збывшійся долговъ, маючи помочъ отъ Николая (сина, лікаря, що був на службі при залізниці в Росії) лишь Бога хвали и наслаждайся его добромъ. Но якоесь фатумъ женеть мене въ политику такую безумную, за которую встыдаться мушу самъ передъ собою. Та кобы якъ найскорше скончилось тое испытаніе! А може Господь допустилъ его на мене нарочно, чтобы тутъ въ вязницѣ особенно роздумати мой нерозумъ и чтобы повернути до моего прежняго честнаго труда, коли то я вѣрно служилъ народу, церкви, державѣ, подносячи добро народа въ чистомъ австрійскомъ патриотизмѣ, безъ всякихъ безумныхъ выходовъ. Тогда мене всѣ любили и почитали и сами польскіе газеты о мнѣ похвально выражались, та не знаю, якъ я могъ отъ моей разумной дороги отдалиться. Но теперъ маю истинно часъ въ самотѣ тое все собѣзбродити, и вѣрь менѣ, що читаючи тутъ книжки не могу знести ніякихъ политическихъ статей, такъ мене то все мерзитъ. Моею задачею было просвѣщать народъ наукою, а не мѣшати тамъ ни-

чого изъ политики. Свѣтъ великій, природа, церковь, господарство, вотъ предметъ чудный, неизчерпаемый. И такъ скоро мене Господь увольнить, не умачаю уже николи мого пера ани до политичныхъ, ани до религійныхъ споровъ“ ¹⁾).

Читаючи сей лист маємо чуте, що Наумович говорить тут зовсім щиро і справді відчуває те, що говорить, хоч прим. як би його запитати, колиж то в його діяльності був той блаженний час, коли він працював для просвіти народа без ніякої укритої політичної думки, то він ледви чи міг би на се відповісти ясно, бож на правду його діяльність, не числячи невинних із просвітного погляду писань перед конституційною ерою, починаєть ся піднесенєм обрядового питання, що мало далеко більше політичний, ніж чисто церковний підклад. І вже тоді ми бачимо у нього також яzikове роздвоєне, бачимо намаганє писати для простого люду чистою народньою мовою, але про „висші“ справи і навіть у приватних листах уживати язичія, що мало бути суррогатом і переходом до російської мови, яка робить ся його справжньою національною мовою. Коли і серед яких саме впливів довершив ся той розрив у душі Наумовича, ми на разі не можемо вказати; з матеріалів, які маємо під рукою, видно, що вже в початку 1875 р. сей розрив був доконаний. „Милостивый Государь — пише Наумович до одного знайомого д. 14 січня 1875 р. — Послѣ отдачи письма моего на почту я перечиталъ Слово и превосходную его статью о нашемъ обществѣ“ і т. д. Так пише інтимно чоловік, який заставляв усіх Галичан любити ся народньою мовою в своїй „Науці“; значить, уже тоді, пишучи народньою мовою для селян, він уважає сю мову чимось менше вартим, негідним того, щоб сам уживав її в інтимній переписці з приятелями.

І те роздвоєне мстить ся на нїм. Не почувавши моральної опори в тїм, що чоловікови найріднійше, він не знаходить її і в найблизших собі людях. Д. 28 січня 1875 р. він ось що пише до одного знайомого про свого найближшого співробітника при виданнях: „Съ Б—мъ маю сердечную грызоту. Не жаль бы менѣ было, если бы я подѣлился моимъ доходомъ съ человѣкомъ честнымъ, но стояти подъ курателею такого обманщика, то уже невозможно выдержати. Теперь онъ уже открылся, кто онъ есть. Вся предплата

¹⁾ Стенографическій отчетъ изъ судебной росправы по дѣлу Ольги Грабарь и товарищей. Львовъ, 1882, стор. 196.

за „Читальню“ его, ты Наумовичъ лишъ пиши, купуй образки, суши собѣ голову, а деньги до Б...!“ А в листі до иншого знайомого з весни тогож року читаємо: „Милостивый Государъ! Вы пишете о Б. менѣ то, что мнѣ хорошо извѣстно. Я играю роль его коровы, которая даетъ ему молоко, сыръ и масло, а самая получаетъ такую пашу, якъ ему угодно. И за все то я еще долженъ знати о томъ, что онъ Редакторъ и что онъ можетъ укоряти и ругати Наумка въ присутствіи своихъ хлопцовъ. Но знаете, менѣ съ нимъ ни жити, ни розлучити ся. О томъ много говорити, и поговоримъ при способности. Я надѣюся быти въ Львовѣ, если мене не зазовутъ телеграфично въ якомъ важномъ дѣлѣ“.

Ми не маємо можности провѣрити, на скільки оправдані були жалі Наумовича на Б., але маємо докази, що він при инших нагодах так само некорисно відзивав ся про обох адресатів, до яких були писані отсі листи, як також про инших своїх співпартійників і товаришів оружя. Одно тільки можемо сказати, що такою бідною сиротою, що дала б визискати себе, Наумович не був ніколи. Треба знати, що в ту саму пору, коли він отак жалував ся на визиск з боку Б. при видаваню своєї „Науки“ і „Читальні“, він брав на ті видання рівночасно аж дві субвенції, а то від австрійського уряду в сумі 2.000 гульденів річно, і від російської амбасаді в Відні, і обі ті субвенції ховав собі до кишені. Що й понад те за кождий свій письменний твір він умів торгувати ся хоч би і з тим самим опльованим Б..., доказує дальший виривок із цитованого висше листа з весни 1875 р. „Я писалъ ему (Б - у) сегодня, чи не схочетъ онъ перепечатати „О четырехъ звляхъ Онуфрія Грушкевича“. Это повѣсть поправившаяся всего лучше изъ моихъ писемъ. Народъ настойчиво домогается перепечатаня ея. Я ему писалъ, чтобы онъ купилъ собѣ ее на власность за 300 р., а Катехизъ пчеловодства за 50 р. Я любопитенъ, что онъ отвѣтитъ. У меня теперь большія издержки на дѣтей: сынъ одинъ въ Вѣнѣ медикъ, стоитъ больше 600 гульд., другій въ Львовѣ 300 гульд., двѣ дочери въ Россіи тоже больше 700 гульд., дома учитель дѣтей 200 гульд., а еще и хозяйство я теперь взялъ въ свои руки — издержекъ очень много. Я любопитенъ, что онъ отпишетъ? Онъ любитъ все взяти дурничкою. Катехизъ народный взялъ за 60 гульд., Заливайка съ образками всѣми за 80 гульд., а отобралъ певно уже въ шестеро. Я его поставилъ на ноги, а онъ готовъ

мене пожертвувати, если бы только у него была потому сила. У того чоловіка сердца нѣтъ, а народолюбіе только въ грошехъ“.

Але коли зважимо, що Наумовичів „Онуфрій Грушкевич“ має несповна 5 аркушів друку, то жадана за нього ціна 300 гульд. як на тодішні часи зовсім не була така скромна; а коли згадаємо, що за таке віршоване дрантє, як „Луць Заливайко“, Наумович велів заплатити собі 80 гульд., то мусимо сказати, що й у нього була, кажучи московською приказкою, „губа не дура“.

Що се внутрішнє язикове роздвоєнє у Наумовича сягає геть у 60-ті роки, на се маємо доказ у його листі до Ом. Партицкого, яким він відповів на його записки писати для збірничка „Зоря“, видаваного „Просвѣтою“. Ось що писав він д. 6 липня 1869 р. „Всечестнѣйшій Господине! Съ сердечною радостью я получилъ первый плодъ „Зорю“ Вашего товариства „Просвѣты“. Еще въ 1850 году, бывши въ сѣменищи, я пересвѣдченъ былъ, що мы образуящи высшіи версты нашего народа, а не даючи ніякого корму духовного сельскому народови, будемъ всегда безсильными, и вороги насъ задавлять, якъ то истинно видимъ нынѣ на дѣлѣ. Народъ нашъ такіи темный, що своихъ наибольшихъ друзей и пророковъ не умѣе познати, и слушае борше враговъ, якъ своихъ, якъ то побачилисьмо при выборахъ. Если бы мы тыхъ 20 лѣтъ свободы были употребили всѣ наши силы на такіи популярніи изданія, мы стояли бы нынѣ далеко выше, и чувство народности овладѣло бы уже цѣлымъ народомъ. Для того не могу отказать Вамъ моего соучастія въ такъ великомъ и благородномъ дѣлѣ, и буду Вамъ присылать статьи различного рода, скоро время изволитъ. Теперь же простѣтъ, що Васъ обременю прошеніемъ. У насъ испытъ въ Понедѣлокъ, а отти маю ѣхать еще на 3 испытъ, яко делегатъ деканальный. Посылаю 5 р., за котори будете ласкави прислати 60 экземплярей Зори, за 1 р. извольте купити молитвословцевъ, а за 1 р. образковъ русскихъ. Извинѣтъ смѣлости моеи, що Вамъ такіи препорученія дѣлаю, но знаючи, що пишу до друга народа и дѣтей нашихъ русскихъ, надѣюсь, що не менѣ, но тымже дѣтямъ тую прислугу охотно сдѣлаете. Зорю приняла дѣтва съ неимовѣрнымъ одушевланіемъ. Уже нынѣ въ цѣломъ селѣ знаютъ еи цѣле содержаніе. Выдавайте скоро другій выпускъ, до котораго я где-то пришлю конечно, не смотря на дуже мало остающагося менѣ времени. Прошу принять выраженіе глубочайшого почтенія. І. Наумовичъ. Стрѣльче 6/7 1869“.

Треба зазначити, що власне в ч. I „Зорі“ Партицький помістив віршик Наумовича „Ворона, сорока и сова“, передрукований із „Ластівки“, — відси мабуть і ті похвали Наумовича для „Зорі“, в якій не було зрештою нічогосінько такого, чим мусіла би одушевляти ся сільська дітвора. Що Наумовичева обіцянка — писати до „Зорі“ — також була нещира, видимо з того, що далі він не то що не дає до неї і загалом до видань „Просвіти“ ані одного рядка, але починає думати над заснованем нового, „свогого“ товариства, щоб зробити конкуренцію „Просвіті“. Та для нас у тім листі далеко важнійші ті принагідні вислови, які дають пізнати світогляд Наумовича, його погляд на народ і його потреби. Народ наш темний, до тої міри темний, що при виборах слухає борше ворогів, ніж своїх „найбільших друзів і пророків“. Кого вважав Наумович у 1869 році тими „другами і пророками“, докладно не знаємо, та важні тут його слова, що мета освіти в тім, аби „чувство народности овладѣло цѣлымъ народомъ“, то значить, щоб маси простого народа слухали своїх „друзів і пророків“ і піддержували їх. Ті „друзи і пророки“, не даючи простому народови ніякої духової поживи, будуть усе безсильні; значить, їх сила, або як каже Наумович на початку листу, „образоване висших верстов“, отсе головна мета національного розвою. Що в наївности свого сангвінічного темпераменту Наумович у першій лінії себе самого вважав таким другом і пророком галицько-руського народа і одним із перших обовязків того народа вважав піддержувати його матеріально, на се в його публіцистичній і парламентарній діяльності що крок знаходимо яркі докази. Коли йому вигнула його велика пасіка (десь у початку 70-их років), він порушує сю справу навіть у парламенті як якесь національне руське нещастє. Переносячи ся з парафії на парафію він обурюєть ся, що мужики жадають заплати за перевіз його річий, і в загалі на конкретних, близьких собі мужиків, із якими має діло в щоденнім житю, він дивить ся зовсім не як на матеріал для своєї просвітної та педагогічної діяльності, а як на якусь ворожу масу, для якої шкода його праці. Ось його лист до одного знайомого священика, недавно дарований для бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка, лист справді неоцінений для характеристики того „апостольського“ духа, з яким Наумович брав ся до своєї просвітної праці. Подаємо його тут у цілости:

„Любезнѣйший друже! На послѣднее Твое письмо поздно

тобѣ отписую, бо знаешь, сколько у мене всякого рода занятій. Я послушалъ твоей рады и написалъ прошеніе до Консисторіи, но еще не надалъ на почту, суть бо нѣкоторые мои сусѣды противни тому, чтобы Консисторія не хотѣла менѣ гдѣ-то приписовати взглядомъ уни, папы и пр., отже еще здержуюся, не будетъ ли Наука и безъ такой помощи существовати; и видится, що будетъ, — есть бо до сихъ поръ уже до 900 предплатителей, и съ каждымъ днемъ надтягаютъ новіи, такъ що назвати можна ей состояніемъ блистательнымъ, а надежда на еще лучшее.

„Не могу ти подати списка пренумерантовъ зъ Долинскаго для того, що головный списокъ есть въ Коломыи, бо многи прямо тамъ пренумеруютъ, отже ажъ зъ Недѣлѣ буду въ Коломыи и скажу сынови списати. Ты, любезнѣйшій, мечтаешь о Коломыйщинѣ не знаячи Коломыйщины! Знаешь, що еслибы моя нужда мене [не] приковала до мого Стрѣльча, если бы я могъ перевезти мою па-сѣку гдѣ нибудь, былбы я найщасливѣйшій, якбымъ могъ еще якіи инші, не Коломыйскіи стороны побачити. Позволь, чтобы я тобѣ описалъ Коломыйщину, до которой я колись воздыхалъ.

„Я получилъ приходъ мой 1867 года, а еслибы не былъ приходъ а найгорша капелянія, я былбы доволенъ для того, що съ гр. Потоцкимъ, моимъ прежнимъ коляторомъ, я имѣлъ очень непріятный отношенія, и зъ его добръ я ити былъ принужденный. Исторія то очень любопытна, и она буде колись описана, а по моей смерти выпечатана, бо лицами дѣйствующими въ ней были: папа, нунцій, архіепископъ Вѣрхлейскій, Митр. Литвиновичъ, парохъ Вирскій, арендаръ, повѣтовый урядъ Бобрецькій, Голуховскій, послы соймови польски и пр. пр.

Приѣхавши до Стрѣльча, которого помѣщикъ пок. Іаноха менѣ дуже спріялъ, попросилъ я парохіянъ, чтобы по мои рѣчи выслали фѣры до Коршева, 5 миль, до желѣзницѣ. — Много фѣръ треба? спросили мене. — 7—8 фѣръ. — Въ нашомъ селѣ нема только фѣръ, кѣньскихъ, а можебы и стягнулося, каже вѣйтъ, та по кѣлько имъ обѣцаете дати? Я отрекъ, що былобы зъ ихъ стороны не хорошо, чтобы мене не звезли, коли то всюда такіи звичай. Люде поглянули по собѣ, и поросходили ся. — Таке было первое принятіе! Я спровадилъ мои рѣчи своими фѣрами, и мои парафіяне ажъ зъ Коростна звезли мене сюда. Привезши рѣчи, и познавши тутейшихъ людей, якъ звичайно свой свого заразъ найлучше спознае, прійшовъ одинъ изъ нихъ до мене, и съ пла-

чемъ повѣдае : Отче, вертайте назадъ, то не люде тутъ, то звѣрѣ ! шкода васъ тутъ. — И знаешъ, истиннѣ слова сказалъ. Я уже 5 лѣтъ тутъ, и до тыхъ звѣрей не могу привыкнути. Ни Бога, ни вѣры, ни чести, ни чувства христьянскаго ни челоуѣческаго, то совершенно инна раса не тыхъ людей, межи которыми я зродился и взрѣсь. И яки люде, таки сами и священники. Я тутъ не могу жити, лишъ съ такими, що не въ тыхъ сторонѣ, якъ Дебельскій, Полевый, Глинскій, съ здѣшними не можъ жити, бо то розбѣйники, опрышки ! Мой попередникъ за похороны взялъ 280 морговъ по я, которое нынѣ варто що найменше 30.000 р. Въ Торовици (sic !) еще лучше дѣся, въ Чернятинѣ такъ само и такъ бѣльше менше всюда. Нарѣдъ здичѣлъ, а збѣднѣлъ до крайности. Ты думаешь, що у насъ богатства, а вотъ въ моемъ приходѣ на 300 нумерѣвъ нѣтъ одного газду, щобы малъ двѣ парѣ худобы !! То значитъ, ни одинъ не мае своего плуга. У насъ который мае пару бычкѣвъ, зовется богачемъ страшнымъ, а котрый мае всего 2 овечцѣ, то уже также числится до багачѣвъ. Церковъ якбысь побачивъ въ Стрѣльчѣ, или въ Серафинцяхъ, Ясеновѣ и т. д. тыбы не увѣрилъ, що то церковъ. Черезъ 5 лѣтъ я не малъ ни одной фѣры въ села до гною, до снопѣвъ, до дровъ, а робѣтникъ иде що найгѣршій до мене и за большій грошій якъ до двора, такъ, що газдѣвство у насъ не выплачуется съ всемъ, хѣба такому, кто иде розбоємъ. Бывало я въ давныхъ моихъ приходахъ по обѣдахъ весѣляхъ съ любезнымъ народомъ забавляюся ; тутъ разъ я отважился ити на весѣлье до мельника, не простого мужика, и утѣкъ, бо одинъ замѣрлялся бити мене. Отъ тогды я уже не знаю, що то обѣды въ хатѣ. О пѣанствѣ, о розбояхъ нашихъ коломыйскихъ не маешь выображенія, а о лѣнивствѣ тѣмъ менше, требабы го выдѣти. Челоуѣкъ съ якимъ-то лучшимъ поглядомъ на свѣтъ въ Коломыйщинѣ не жѣе, лишъ мучится. Зъ Коломыйщины нѣтъ на Руси ни одного патріота, ни одного ударованого челоуѣка. Довольно, если я минушой осени, змерзивши собѣ тутъ житѣя до крайности, выслалъ мою жену въ Холмъ, щобы менѣ тамъ мѣстце зрѣбила ; но Попель мой другъ удостоилъ мене такимъ приходомъ, где кромѣ 300 рублей ничого больше нѣтъ, извиняся, что нѣтъ мѣста, а мѣстъ въ самомъ Холмѣ были нѣсколько ! Послѣ сей неудачи я уже принужденъ здѣсь мучитися, но кажу тобѣ велика то мука жити межи такими звѣрями. Видячи, що господарити не возможно, бо робѣтника нѣтъ, одна пасѣка, вся моя надежда ! Все поле-

лучше засѣваю бѣлою конюшиною, и пасѣка на велику стопу. Сего року выставляю 450 пней, и могу легко дойти до 800 пней. То уже капиталъ, дающій отсотковъ 4—5000! А мѣстце у мене цѣлкомъ не соотвѣтное.

„Такъ, любезнѣйшій, не мечтай о Коломыйщинѣ. Коломыйщина не русска, но жидѣвска и орменска. Ормени по звѣрски обходилися съ тымъ народомъ, и онъ сталъ звѣремъ. Человѣкови съ лучшимъ чувствомъ тутъ чи возможно жити. Трещакowski былъ тутъ, но утѣкъ въ кукурузовъ, а поѣшолъ на пѣсочокъ до Рудна, и тамъ жилъ щасливѣйше, бо тамъ совершенно инни люде. Ты знаешь, що въ Коссовѣ мужики съ друками стали передъ салею выборчою, грозящи священникамъ смертію, который важилбы ся въ салею поступити? Ты не знаешь, що коломыйскій мужикъ передъ жаднымъ священникомъ шапки не здѣйме, но съ поруганіемъ поглядае на него, а жиды въ руку цѣлуе? У мене цѣлый рѣкъ никто передъ мною шапки не здѣймалъ, ажъ теперъ уже втягнулися. Еслибы не така нужда моя, що съ пасѣкою не можна переволѣкаться, я бы тутъ не былъ, бо Митрополитъ обѣщаль менѣ парохію, где онъ презентуе, но годѣ менѣ рушиться, если не хочу знищити пасѣку съ всею.

„Такъ ты встаючи лягаючи дякуй Богу, щось не въ Коломыйщинѣ! Въ III книжцѣ „Науки“ може ти неприємно буде читати о дякахъ; я каюся, щомъ то написалъ; но мене до живого то розсердило, що одинъ мой сусѣдъ священникъ между условіями, подъ которыми пріймае дяка, положилъ то, щобы каждой ночи зима и лѣто спалъ въ стайни коло коней.

„Издаваемая нами „Читальня“ буде занимательна.

„Дякую тобѣ за похвалу „Науки“, но Слово не спріяе менѣ, по какой причинѣ, не знаю.

„Много я бы съ Тобою малъ побесѣдовати, но шкода, що до Тебе нѣтъ желѣзницѣ. Еслибсь коли въ Маю, или въ первыхъ дняхъ Червня былъ въ Станиславовѣ, зателеграфуй менѣ, а я приѣду, но въ первыхъ недѣляхъ весны нѣтъ, бо буде нападъ въ пасѣцѣ, тогды отдалитися не могу.

„Бѣлоуса печатня подносится, уже має нові черенки, и на-мѣряе куповати Schnellpresse въ Львовѣ стару за 800 р. — Се добрый знакъ.

„Мы развине́мъ велику дѣятельность и велику силу, и польска освята по́йде въ куть, скоро только мой катехизъ народный и историчный розойдеса хотъ въ 2000 екземплярахъ.

„Кончу, бо соньце блисло, и мушу до пчель ити, щобы ихъ непустили, бо на студени пропалибы.

„Цѣлую Тя и всю твою милую родину якъ найсердечнѣйше вразъ съ моею женою. Твой другъ И. Наумовичъ. Стрѣльче 22/3 1872. Не сообщай сего никому о нашихъ священникахъ и пр.“

Із маси невеселих рефлексій, які насуває сей лист, піднесу лиш одну. Отже в осени 1871 р. Наумович думав емігрувати до Холма, вислав туди свою жінку, щоб виеднала йому там місце, та Попель не знайшов для нього иншого місця, як парафію з 300 руб. річного доходу. А 1882 р. в своїй промові підчас розправи д. 15 червня він із цілим патосом покривдженої невинности говорить: „Moją właśnie bardzo słabą stroną jest, że bardzo mało umię cenić grosz, z wielką szkodą dla mojej rodziny. Gdybym był chciał rubli, mógł bym ich był czerpać pełnemi garściami w samej ojczyźnie rubla. W życiu mojem nieszczęścia prześladowały mię nieustannie; w roku 1861 straciłem przez pożar całe moje mienie, biedowałem ciężko, a były to właśnie czasy, kiedy starano się o duchownych do Chełmu i mnie uśmiechało się bardzo korzystne stanowisko. Ja nie poszedłem, znosiłem największy niedostatek li tylko dla tego, że postanowiłem sobie służyć mojej ciśniejszej ojczyźnie, halickiej Rusi, wszystkimi moimi siłami. Nadarzyła się i druga sposobność iść w ojczyznę rubla, gdy zaproszono mnie na etnograficzną wystawę do Moskwy; była i trzecia sposobność, leez nie korzystałem z niej, bo nie mogłem i pomyśleć o tem, by opuścić rodzinną ziemię“ (Степ. огр. отчетъ 388). Ся „trzecia sposobność“, се очевидно той сам факт, про який мова в висше наведенім листі, і ми бачимо, що справа стоїть зовсім не так, як представляє її Наумович у 1882 р. Що й друга нагода зовсім фантастична, се очевидно; коли Наумовича запросили за славянський з'їзд до Москви 1866 р., то се ще зовсім не значить, що там зараз мало бути наставлене корито, з якого він міг би черпати рублі повними пригорщами. Не инакше було й з першою нагодою, вербунком до Холма, вже хоч би тому, що тут Наумович був послом і може надіяв ся за приміром Гр. Шашкевича зробити з часом і політичну кар'єру, а там крім парафії не міг надіятися нічого.

Читаючи нарікання на Коломийщину в листі з 1872 р., подумає всякий певно, що перенісши ся в иньшу околицю, на Поділі, Наумович буде задоволений. Егеж! В осени 1872 він одержав парафію Скалат, відки в 1873 р. був вибраний послом до віденської ради державної, а вже в 1875 році йому сприяло ся й се нове місце і в листі до одного львівського знайомого з 14 січня 1875 р. він строїть ось які пляни: „Я приймаю собі прив. сотрудника до Скалата, даю ему 200 зр. и доходы, а самъ получаю 1000 зр. за поле и поселяю ся съ женою и дѣтьми въ Коломни. Яко приходникъ приѣду нѣсколько разъ въ годъ въ Скалатъ, напр. въ время Воскресенья или въ постъ и пр. Конечно изъ Скалата уѣду“. Певна річ, сього пляну він не виконав, але само снованє таких плянів чи не свідчить про те, що і з тою парафією не вязали його ніякі сердечніші звязки?

В своїй біографії Наумовича сказав д. Мончаловский про нього, певно думаючи сказати йому сим великий комплімент: „Замѣчательна еще и слѣдующая особенность, рѣдко встрѣчающаяся у образованныхъ людей: Ив. Наумовичъ умѣлъ говорити подвойно, иначе, т. е. другими словами и другимъ складомъ для крестьянъ, а снова другими словами и другимъ складомъ для образованныхъ людей“¹⁾. Тото й єсть, що за словами і складом пішов і зміст, що Наумович вихваляв перед селянами тих, кого перед освіченими товаришами називав розбійниками та пиячками, і дійшов нарешті до повного розбрату між словами і ділами, до того, що він на судовій розправі назвав своєю істерією. Се не була звичайна істерія; Наумович був чоловік сильно збудований і фізично здоровий; його лист, писаний із тюрми до жінки, не виявляє ані сліду патологічного стану. Се був періодичний бунт сумління, реакція здорової натури против того неприродного психічного роздвоєня, в яким їй доводило ся жити. І коли Наумович д. 11 червня 1882 р. на розправі відкликав зміст свого листу до жінки, то я певний, що в тій його промові тямучий психіятр віднайде більше признаков хоробливости, як у самім листі. „Ja miewam często takie chwilowe histeryczne napady, znają o tem wszyscy moi znajomi i sąsiedzi. W więzieniu nic to dziwnego, że była taka chwila smutku i żalu za rodziną; tak wspo-

¹⁾ О. А. Мончаловский, Жизнь и дѣятельность Ивана Наумовича, Львовъ, 1899, стор. 71.

minając o żonie, o dzieciach bez opieki i rady, w chwili boleści serca pisałem, by uspokoić żonę, by nie myślała, że ja jeszcze kiedyś znowu takie nieprzyjemności mógł bym na siebie ściągnąć. Dziś jednak odwołuję to wszystko zaznaczając, że pisałem to w chwili ciężkiego żalu za rodziną pod wpływem histeryi, i oświadczam, że mojem przedsięwzięciem jest, gdy wyjdę z więzienia, używać dalej sił moich służąc narodowi w sposób, jaki uznaję za najlepszy, albowiem gdy wyjdę, będę zawsze austriackim obywatelem i służyć mi będą wszystkie prawa tegoż obywatelstwa, i kto wie, czy nie będę musiał działać jeszcze i na polu politycznem" (Стен. отчетъ 196).

Се не було остатнє відкликанє в житю Наумовича. Вийшовши з тюрми він поперед усього відкликав свої голосні заяви про свою вірність унії — і прийняв православіє. Потім відкликав своє австрійське горожанство і переніс ся до Росії. А побачивши там, що його мрії про російський рай полягали на ілюзіях, відкликав усе своє житє — і зажив отруту.

Ів. Франко.